

3. Najnovšie dejiny

Pomaly, ale isto sme sa v našich potulkách históriou prehupli do 20. storočia, ktoré si už mnohí z nás viac alebo menej pamätajú. Je to história, ktorú písali nielen naši predkovia, ale aj my. Je to história, ktorú píšeme aj dnes a ktorú budú v budúcnosti čítať naši potomkovia. Objektívne treba povedať, že 20. storočie bolo v obciach Reľov a Hágy, a neskôr jednej spojenej obci „v podpazuší Spišskej Magury“, storočím najväčších premien. Od nepamäti naši predkovia hrdlačili „na panskom“, aby mohli prežiť a aby sme tu mohli byť dnes my. Ani zrušenie poddanstva roku 1848 neprinieslo nejaké polepšenie ich životnej situácie. Pracovali už síce „na svojom“, ale polia boli neúrodné a výnosy z nich veľmi biedne. V dôsledku týchto skutočností sa mnohí z nich, keď sa naskytna možnosť, rozhodli odísť „z vrchov do dolín“ – z malého Reľova a Hágov do veľkej Ameriky.

Keď sa ekonomická situácia našich predkov na začiatku 20. storočia ako tak dvíhala, prišli ďalšie údery v podobe veľkého požiaru obce 10. mája 1914 a v tom istom roku začiatok prvej svetovej vojny, ktorá aj v našich obciach priniesla mnoho slz i vyhasnutých mladých životov. Po vojne, keď sa Slovensko po „tisícročnom manželstve s Maďarskom“ včlenilo do novovzniknutého Československa, nám hrozilo, že budeme patriť do Poľska. Nakoniec sa tak predsa len nestalo. Po rokoch ďalšej hospodárskej krízy, keď sa naši predkovia ešte nestačili spamätať z poroby prvej svetovej vojny, prišla druhá. Znovu veľa bolestí, ťažkých rozlúčok, slz i vyhasnutých mladých životov. Po skončení druhej svetovej vojny prišla na rad sovietska poroba, ktorá priniesla so sebou kontingenty, násilné zakladanie družstiev a pozbavenie majetku tých, ktorí si ho počas mnohých rokov poctivou prácou nadobudli. Nakoniec je tu rok 1989 a s ním nežná revolúcia, demokracia a opätovné učenie sa žiť v slobodnej spoločnosti. Toto všetko je schéma začínajúcej sa kapitoly o najnovších dejinách súčasnej obce Reľov. Poďme teda najprv na ich počiatok.

3.1. Svetové vojny a ich vplyv na život ľudí

Ktovie, čo zide našim potomkom na rozum, keď o dvesto či tristo rokov budú počuť slovné spojenie „dvadsiate storočie“? Možno im príde na myseľ veľká osobnosť našich čias – Ján Pavol II., ktorého smrťou sa podľa niektorých našich súčasníkov skutočne skončilo 20. storočie.

Možno im príde na myseľ rozmach vzdelania a zdravotníctvo, alebo digitálnej a počítačovej techniky, ktorá bezpochyby značne uľahčuje život človeka na zemi. Azda im prídu na myseľ výtobytky našej doby, ale s veľkou pravdepodobnosťou budú spájať toto storočie predovšetkým s hrôzami dvoch svetových vojen, ktoré nemali obdobu nikdy predtým.

Prvá svetová vojna (1914 – 1918): Najtragickejšou udalosťou začínajúceho sa 20. storočia bola prvá svetová vojna. Čím dlhšie vojna trvala, tým väčšie útrapy prinášala. Na vlastnej koži ich zakúsili aj obyvatelia Reľova a Hágov. Dospelí chlapi museli narukovať, neskôr odchádzali na front aj mladí chlapi, takže chýbali pri práci doma a všetka ťarcha roboty na gazdovstve spočívala na ženách. Ak k tomu pripočítame dôsledky veľkého požiaru, ktorý postihol obyvateľov obce Reľov 10. mája 1914, máme vytvorený aspoň približný obraz o živote našich predkov na začiatku minulého storočia. Z dôvodu nedostatku chlapov sa obrábali len menšie poľnohospodárske plochy. Rekvirácie obilia, zemiakov a dobytky situáciu len zhoršovali, a tak bieda bola čoraz väčšia. Aj v obchodoch bolo málo tovaru, chýbala najmä múka, cukor, petrolej a tabak. O tejto situácii je v zápisnici zo schôdze cirkevného výboru v Spišskej Starej Vsi napísaná jediná, ale výstižná veta: „*Hladovali sme a chodili sme otrhaní*”.¹

Z obyvateľov Reľova a Hágov sa muži zúčastňovali bojov na rôznych frontoch. Väčšina bojovala na území bývalej Juhoslávie, niektorí aj na ruskom fronte. Podľa svedectiev Jána Štefaňáka, Alžbety Štefaňákovej a Heleny Dudžákovej sa bojov prvej svetovej vojny zúčastnili títo obyvatelia Reľova a Hágov:

- Padli v bojoch: Ján Dudžák (od Koščelníka), Jozef Štefaňák (od Gyrgi), Ján Bizub (od Kovoľa), Jozef Marhefka (od Kušmieřicka), Ján Písarčík (od Tomka), Jozef Kolodzej (od Jongra), Ján Štefaňák (od Bartušacki) a Jozef Štefaňák (od Bartušacki).
- Boli na vojne počas celých piatich rokov a vrátili sa domov: Jozef Komiňák (od Komiňoka), Jakub Písarčík (od Matuski), Ján Štefaňák (od Gyrgi), František Marhefka (od Franca), Andrej Mašlonka (od Kuby), Andrej Bielák (od Studňe), Andrej Dudžák (z Pravice), Andrej Štefaňák (od Konca), Jozef Štefaňák (od Peščořa), Andrej Písarčík (od Hlopcof), Andrej Štefaňák (z Břesku), Ján Štefaňák (od Duduški) a Matej Štefaňák (od Jašicka).
- Neskôr narukovali a vrátili sa domov: Jozef Ploščica (od Staska), Ján Kovalčík (od Mikolajky), Jakub Penxa (od Kušmieřicka), Vojtech Penxa (od Janka), Vojtech Galovič (od Bednořa), Jakub Rušin (od Ľendacana), Jozef Dudžák (od Gřegořa), Pavol Marhefka (od

Mišicka), Alojz Kolodzej (od Jongra), Jozef Kolodzej (od Jongra), Vojtech Pempčák (od Pardyty), Andrej Pencák (z Dvořiska) a Andrej Čupka, ktorí sa vrátil domov s mnohými zraneniami, no vyliečil sa a neskôr poberal invalidný dôchodok.

Naši vojaci na území bývalej Juhoslávie mali počas vojnových rokov zvlášť neprijemné skúsenosti s maďarskými vojakmi, ktorí im robili napriek. Z iných zdrojov máme informácie, že Ján Štefaňák (od Duduški) bol na fronte v cárskom Rusku. Keďže tesne pred vojnou sa vrátil z Ameriky, po odchode na ruský front tento návrat domov veľmi oľutoval. V cárskom Rusku zažil okrem iného aj zmätok, ktorému podľahli ľudia v príprave a realizácii Veľkej októbrovej revolúcie roku 1917. Uprostred jednoduchého ľudu nik nevedel, čo z toho vzíde. Každý raboval, rozkrádali sa cárske majetky.

O skončení vojny, v ktorej položilo svoje životy „za uhorskú vlasť“ desiatky Zamagurčanov a ďalší padli do zajatia alebo boli ranení, sa tunajší obyvatelia dozvedali od tých, ktorí sa vracali z frontov alebo zajatia. Viacerí z nich boli na čele skupín, ktoré z dôvodu všeobecného nedostatku základných produktov rabovali obchody a krčmy. Niektorí naši rodáci – účastníci bojov prvej svetovej vojny, ktorí sa po jej skončení vrátili domov, nežili dlho, lebo si z vojny priniesli mnohé ťažké zranenia, následkom ktorých neskôr podľahli.

Sociálne postavenie zamagurského ľudu sa po prvej svetovej vojne v porovnaní s predchádzajúcimi storočiami nijako nezlepšilo. V rokoch hospodárskej krízy 1921 – 1923 a 1929 – 1933 bolo neobyčajne ťažko. Najhoršie na tom boli bezzemkovia, početní maloroľníci a drobní živnostníci. Zadlžené boli aj mnohé obce, ktoré si pomáhali zvyšovaním daňových prírážok. Ťažké pomery spôsobili, že v zamagurských obciach sa minimálne stávalo. Aj počet obyvateľstva ostával na rovnakej úrovni. Od 1. januára 1923, keď nadobudol platnosť zákon o vytvorení okresných úradov namiesto hlavnoslúžnovských, aj Spišská Stará Ves sa stala sídlom okresného úradu. K pozitívam medzivojnového obdobia patrí najmä zavedenie pravidelnej autobusovej dopravy do Kežmarku a Levoče, ktorá sa však spočiatku len málo využívala.²

Boj o Zamagurie: Zrod predmníchovskej republiky bol hlavne na Spiši spojený s napätou politickou situáciou. Na jednej strane sa maďarská vláda všemožne snažila udržať celistvosť štátu. Vznikajúce národné rady a občianske stráže mali byť hlavnými nástrojmi na získanie slovenského ľudu pre myšlienku udržania Slovenska v rámci celistvosti Uhorska. Na druhej strane proti pripojeniu k Československu sa postavili

spišskí Nemci, ktorých delegáti na zhromaždení v Kežmarku 9. decembra 1918 vyhlásili samostatnú Spišskú republiku. Ukrajinské obyvateľstvo severného Spiša malo tiež svoje požiadavky: na ich presadenie bola 8. novembra 1918 v Starej Ľubovni založená Ruská národná rada.

V Zamagurí bola situácia ešte napätejšia, pretože na celé územie si robilo nároky Poľsko, ktoré svoje aspirácie zabezpečovalo aj vojenským obsadením časti tohto územia od 23. decembra 1918 (boli prítomní aj v Reľove a Hágoch). Poľské vojsko však začiatkom roku 1919 muselo ustúpiť pred blížiacim sa československým vojskom, ktoré postupne obsadzovalo Spiš. Do Spišskej Starej Vsi prišiel 29. strelecký prápor pod velením poručíka Dvorského 14. januára 1919, čím bolo celé Zamagurie (ešte aj s dnešnými poľskými dedinami na pravom brehu Dunajca) oficiálne začlenené do Československa.

Poľsko sa však svojich nárokov nevzdalo, a tak roky 1919 a 1920 boli v Zamagurí veľmi dramatické. Nezaobišli sa ani bez preliatia krvi. Boli to však aj roky krásnych prejavov vlastenectva zamagurského ľudu, ktorý podpisovými akciami, veľkolepými zhromaždeniami (27. februára 1919 sa do Spišskej Starej Vsi zišlo asi 4 tisíc osôb) a založením Slovenského národného výboru vyslovil vernosť Československu. Spor o Zamagurie mal nakoniec rozhodnúť plebiscit, ktorý bol určený na 24. júl 1920. Do plebiscitného územia, ktoré malo byť až do konečného rozhodnutia neutrálnym, samozrejme patrili aj obce Reľov a Hágy. Osud mal byť teda daný do rúk samotných obyvateľov. V plebiscite mali byť vyzvaní, aby vlastným hlasovaním určili, či chcú patriť do Poľska, alebo Československa.

V tejto situácii poľská strana vyvíjala mnohé aktivity – „predvolebnú kampaň“ (brožúry, letáky, agitácie a pod.). Hoci bol plebiscit nakoniec odvolaný, z niektorých predbežných záznamov a správania sa tunajších ľudí vieme, že hlasovanie by bolo dopadlo takmer jednoznačne v prospech Československa. V niektorých častiach vtedajšieho Zamaguria dochádzalo aj k násilným činom – napr. v Nedeci Poliáci vyhodili do vzduchu dom tamojšieho richtára, pričom prišiel o život. Stupňujúce nepokoje si vyžiadali urýchlené riešenie problému.

Plebiscit bol v tejto situácii odvolaný, pretože 10. júla 1920 československá a poľská vláda prijali dohodu, na základe ktorej mala o sporných hraniciach rozhodnúť Najvyššia rada mierovej konferencie v Paríži. Stalo sa tak 28. júla 1920. Podľa tohto rozhodnutia bolo 13 obcí Zamaguria pridelených Poľsku (Nová Belá, Krempach, Fridman, Tribš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repisko, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Lapšanka, Nedeca a Kacvín). Dňa 8. augusta 1920 bolo bývalé plebiscitné územie obsadené československým a poľským vojskom. V mnohých

obciach pridelených k Poľsku ľudia vítali vojsko v smútočných šatách. Týmto spôsobom sa podstatne zmenšilo územie spišskostaroveského okresu, ktorý sa stal najmenším okresom v celom vtedajšom Československu. Obce Reľov a Hágy, ako najjužnejšie obce Zamaguria na úpätí Spišskej Magury, ostali v Československu.

Bude zaujímavé vrátiť sa trochu do histórie a vysvetliť, prečo prišlo k týmto nepokojom po prvej svetovej vojne. Jednoducho povedané preto, lebo i Poľsko i novovzniknuté Československo pokladali Zamagurie za svoje územie. Aké mali na to dôvody? Poľská historiografia dospela k názorom, že Spiš je prastarou, odvekou časťou Poľska, spojenou s ním historicky od začiatku poľského štátu a má s ním teda spoločnú minulosť. Podľa jej argumentov lechický kmeň prenikal do Horného Uhorska ešte v časoch pred vytvorením poľského štátu, a to pozdĺž tokov Dunajca a Popradu, ktorých údolia tvorili prirodzenú osadnícku oblasť pre lechický kmeň Vislanov. Výboje Boleslava Chrabrého, smerujúce po všetkých stopách lechického osadníka postavili hranice Poľska koncom 10. storočia až na Dunaji a Tise. Po stopách vojsk Boleslava Chrabrého išli neskôr poľskí osadníci.

Po smrti Boleslava Chrabrého sa poľské hranice stiahli na líniu Váhu, Nízkyh Tatier a Hornádu. Hranicu na Váhu strážilo niekoľko hradov, v ktorých boli poľské vojská. Táto hranica trvala až do začiatku 12. storočia. Ďalšie stiahnutie poľských hraníc bolo zavinené oslabením Poľska za Boleslava Krivoústeho, za vlády ktorého sa Maďari začali tlačiť na sever, posúvajúc hranicu až k chrbátu Beskyd. Avšak do konca 12. storočia bol celý Spiš vždy časťou poľského územia a tvoril po stránke politickej i cirkevnej integrálnu časť sandeckého kraja.

Na tieto argumenty odpovedá slovenská historiografia nasledovne. Poľskosť Spiša a Spišskej Magury mohlo vytvoriť len obyvateľstvo. Z histórie vieme, že 13. storočie bolo obdobím živej kolonizačnej činnosti z poľskej i uhorskej strany. Podľa názoru poľských historikov bola Spišská Magura poľskou aj v 12. storočí, ba aj začiatkom nasledujúceho storočia, kedy Berzeviciovci a Görgeyovci svojou kolonizačnou prácou posunuli hranice uhorského štátu po Dunajec a Biaľku. Kolonizácia z poľskej strany bola sprvu veľmi intenzívna a vďaka tomu postúpila až do údolia Popradu, kde boli založené Podolíneč, Ľubovňa a Hniezdne. Potom však ustrnula pre nedostatočnú organizáciu, pre bezplánovitosť a nedostatok perspektív. Na poľskej strane nebolo činiteľa, ktorý by bol využil dostačujúci počet osadníkov i výhodné geografické podmienky nielen v doline Popradu, ale aj Dunajca. Výsledkom toho bolo, že Poľsko nielen nezískalo ďalšie územie na Spiši a Zamagurí, ale stratilo aj to, čo malo.

Týmto spôsobom boli Spiš a Spišská Magura pre Poľsko definitívne stratené.

Prameňmi informácií o príslušnosti Spiša k Poľsku boli pre poľských historikov zachované kroniky. V najstaršej z nich – Kronike Gallovej – sa hovorí o zaujatí celej uhorskej zeme Boleslavom Chrabrým, až po Dunaj. Ako podklad pre toto tvrdenie slúžila kronikárovi pravdepodobne listina krakovského biskupstva z roku 1046, podľa ktorej spravuje toto biskupstvo všetky fary „*in toto regno Sclavonico*” – týmto výrazom kronikár rozumel Slovensko. V skutočnosti ide o Poľsko, ktoré sa za čias Boleslava Chrabrého v Ríme menovalo „*regnum Sclavonicum*”.

Nepodložené sú aj mienky historikov o prenikaní poľských osadníkov v 10. – 12. storočí cez hrebene Beskýd na juh a o zakladaní osád, pretože zatiaľ niet na to nijakých dokladov. Ide teda len o dohady. Ďalšie možnosti a úspechy poľskej kolonizácie v 13. storočí zhodnotil veľmi podrobne a po dôkladnom štúdiu zachovaných prameňov historik Zachorowski. Aj keď konštatuje, že dolina Dunajca bola pre poľských osadníkov otvorenou a ľahkou cestou na územie Spišskej Magury a že hrebene Spišskej Magury boli priam predurčené za prirodzenú poľsko-uhorskú hranicu, predsa na základe rozboru listiny Henrika Bradatého z roku 1234 dochádza k záveru, že celé dnešné Novotarsko bolo v uvedenom roku ešte obrovským lesom, ktorý neskôr začala kolonizovať rehoľa cistercitov.

Spomínaný kláštor začal plniť svoje poslanie kolonizátora veľmi horlivo, o čom svedčí listina z roku 1254, v ktorej sa spomína rad novozaložených osád. Dve z nich – Ostrowsko a Dębno, sú už na východ od Nového Targu. Odtiaľ na územie Spišskej Magury bolo veľmi blízko, ale cez celú druhú polovicu 13. storočia o kolonizačnej činnosti cistercitov už nič nepočuť, a tak spomínané obce Ostrowsko a Dębno ostali natrvalo hraničnými obcami oproti Uhorsku. Keďže niet nijakých iných dokladov, ktoré by svedčili o kolonizačnej činnosti zo strany poľského štátu, prípadne šľachtických rodín, dochádza Zachorowski k presvedčeniu, že o postupe poľských kolonistov na územie Spišskej Magury nemožno hovoriť. História nemá k dispozícii také doklady a dôkazy, ktoré by jednoznačne potvrdzovali príslušnosť Spiša v 10. – 13. storočí k Poľsku, resp. existenciu poľských usadlostí na území Spišskej Magury.

K tomuto „kolonizačnému pohľadu” treba ešte dodať hľadisko etnografické. Na kolonizácii Zamaguria sa od začiatku zúčastňoval živel slovanský, ktorý prichádzal zo Spiša i dnešného Novotarska, a to popri početnom zastúpení nemeckých osadníkov. V nasledujúcich storočiach sa rovnomerne s ubúdaním nemeckého obyvateľstva zväčšoval počet

obyvateľstva, ktoré prichádzalo prevažne z dnešného Novotarska a usadzovalo sa v Zamagurí natrvalo. Tento proces vyvrcholil v 17. storočí a trval zhruba do polovice 18. storočia.

Čo je ale pre pochopenie problému dôležité, preberňolákovským a hlavne bernolákovským národno-buditeľským hnutím sa začína proces formovania sa slovenskej národnosti, ktorý na Zamagurí reprezentovali noví, zo Slovenska pochádzajúci kňazi (nakoľko predtým – ako dôsledok reformácie a protireformácie – v Zamagurí pôsobili predovšetkým poľskí kňazi). Národnouvedomovací proces na území Spišskej Magury prebiehal postupne a pomaly a dosahoval neustále vyšší stupeň. Svedčí o tom napr. aj účasť zamagurských obcí Reľova, Hágov, Nedece, Spišskej Starej Vsi a Matiašoviec pri podpisovaní pozdravného listu biskupovi Štefanovi Moyzesovi dňa 1. septembra 1863.³

Druhá svetová vojna (1939 – 1945): Dňa 14. marca 1939 vznikol Slovenský štát – ako dôsledok nemeckého nátlaku. Marcové udalosti spomínaného roku od základu zmenili postavenie národov Československa. České krajiny boli vo forme Protektorátu pričlenené priamo k Nemecku, na Slovensku vznikol formálne samostatný štát, ktorý prakticky plne závisel od Nemecka. Po vyhlásení autonómie Slovenska opäť na chvíľu ožilo formulovanie poľských požiadaviek v otázke územia Zamaguria. Poľská buržoázia začala už predtým nanovo uplatňovať svoje nároky na naše územie, v dôsledku čoho spišskostaroveský okres 27. novembra 1938 stratil obec Lesnicu.

Po napadnutí Poľska nemeckými vojskami v septembri 1939 sa karta obrátila. Pôvodné slovenské obce na pravom brehu Dunajca sa znovu žiadali vrátiť do svojej bývalej vlasti. Dňa 21. novembra 1939 bola v Berlíne podpísaná zmluva medzi Slovenskom a Nemeckom o znovupripojení Poľskom zabratých území k novovzniknutému Slovenskému štátu. Návrat týchto obcí do slovenského Zamaguria prispel predovšetkým k oživeniu obchodu. Na inkorporovanom území sa naplno rozprúdil čulý národný život. Tento stav však netrval dlho. Po skončení vojny sa 17. júla 1945 západná hranica Zamaguria opäť vrátila na čiaru z roku 1920.

Čoskoro po rozpútaní druhej svetovej vojny sa aj na Zamagurí začali prejavovať jej negatívne a strašné dôsledky – likvidácia židovských obyvateľov s následnými dražbami ich majetku, ubúdanie tovarov v obchodoch, rastúce zdražovanie, zavedenie nákupných knižiek, kontrola pri mlátení, zavedenie mlecích povolení a iných nepopulárnych opatrení. Z druhej strany možno povedať, že vzhľadom na skutočnosť, že išlo o obdobie „svetovej vojny“, nebolo na našom území až tak zle, ako na iných

miestach, kde zúrili kruté a neľútostné boje. Azda vtedy bolo v Zamagurí bezpečnejšie ako v mnohých iných častiach vojnovaj Európy.

Podľa zápisov v obecných kronikách, obce Reľov a HÁGY nezaujímali počas druhej svetovej vojny svojou polohou žiadne strategické postavenie – ani počas samotnej okupácie, ani za Slovenského národného povstania (SNP), ani pri prechode frontu. Za celý čas trvania Slovenského štátu neboli v našich obciach zriadené žiadne fašistické úrady a neboli v nich ubytovaní ani žiadni Nemci. Nemecké vojská prechádzali našim územím najmä v období napadnutia Poľska. Pritom sa na krátky čas zastavovali aj v našich obciach. Obyvatelia im museli poskytnúť nocľah – najmä dôstojníkom. Vojaci spávali po stodolách. Na lúkach – uprostred dediny HÁGY – si dokonca urobili aj cvičisko.

Pri napadnutí vtedajšieho Sovietskeho Zväzu nevedla našim územím žiadna významná cesta, ktorá by pri presune frontu zohrávala strategickú rolu. Pokiaľ ide o SNP, ani ono svojím rozsahom nezasiahlo výrazným spôsobom naše územie. Na Spiši bolo povstalcami obsadené mesto Poprad a okolie. Keďže v Poľsku mali Nemci nejaké vojenské rezervy, po obsadení povstalcami Popradu boli tieto nemecké jednotky nasadené proti partizánom. Pri tejto príležitosti nemecké vojnové jednotky prechádzali aj cez obce Reľov a HÁGY.

Počas druhej svetovej vojny padli na fronte dvaja vojaci pochádzajúci z Reľova: Jozef Výrostek (z reľovského mlyna) bol so slovenskou armádou zavlčený do vtedajšieho Sovietskeho Zväzu a padol pri obci „Karpilovka“; Karol Marhefka (od Marče) je pochovaný na vojenskom cintoríne v Martine. Bojov druhej svetovej vojny sa zúčastnili aj ďalší reľovskí rodáci: Andrej Depta, Michal Bielák (od Blaska), František Marhefka (od Mišicka), Ján Marhefka (od Gibľanky) a Jozef Marhefka (od Zvonárky). Z HÁGOV v bojoch druhej svetovej vojny nezahynul ani jeden človek.⁴

Počas druhej trvania vojny nemecké jednotky na našom území hľadali, perzekuovali a vyvážali predovšetkým občanov židovského pôvodu do koncentračných táborov, ktoré mali slúžiť na ich odstránenie. V tejto súvislosti treba povedať, že v HÁGOCH u Ovšonku sa asi šesť mesiacov – až do prechodu frontu – ukrýval spišskostaroveský žid Štrompf aj so svojou manželkou. Celý čas boli ukrytí v komôrke. Keďže domček Ovšonku stál blízko cesty, navštevovali ho aj rôzni cestujúci, okoloidúci, susedia a známi. Našťastie nikto nič nezbadal a ak zbadal, nevyzradil.

Slovenské národné povstanie: SNP sa zúčastnili dvaja obyvatelia Reľova – Jozef Čupka a Emil Rusiňák, miestny učiteľ. Po rozbití

povstaleckých jednotiek sa učiteľ Emil Rusiňák dostal do rúk nemeckých fašistov, ktorí ho zavliekli do koncentračného tábora v západnom Nemecku. Podľa jeho vlastného rozprávania mal byť ich koncentračný tábor ešte pred príchodom oslobodzovacích armád „vyhodený do povetria”. Nestalo sa tak len zásluhou nejakej zrady. V jej dôsledku ich americká armáda urýchlene prepadla, a tak zachránila životy uväznených. Po oslobodení – v máji 1945 sa učiteľ Emil Rusiňák vrátil ku svojej rodine a k svojmu remeslu. Iný osud zastihol Jozefa Čupku, ktorý sa po rozbití hlavných síl SNP dostal do vtedajšieho Sovietskeho Zväzu – do I. Československého armádneho zboru, kde sa z neho stal tankista.

K opisovanej téme je potrebné dodať, že najmä v jeseni roku 1944 sa v okolí Reľova rozšírilo partizánske hnutie. Niektorí občania pomáhali partizánom a spolupracovali s nimi. Dávali im šatstvo, múku, chlieb a mäso. Svedčí o tom aj nasledovná udalosť. Pri zrážke partizánov s nemeckými vojakmi v Lendaku bol poranený istý partizán – Rus. Bol postrelený do kolena. Ranený sa cez hrebeň Spišskej Magury dotiahol na Poľany, kde mal Jakub Marhefka postavenú šopku, slúžiacu na ochranu pred dažďom pri kosení a sušení sena. V tomto období bola vhodným úkrytom pre partizánov. Ranený partizán sa dostal až do nej. Pastieri, ktorí tam pásli svoje stáda, mu potom niekoľko dní prinášali jedlo. Takto prežil asi dva týždne. Keďže jesenné počasie bolo čoraz chladnejšie a ranenému partizánovi v studenej hore hrozilo nebezpečenstvo života, pomohli mu dvaja obyvatelia Reľova (František Marhefka a iný František Marhefka), ktorí ho na sánkach dovezli do dediny. Jeden z nich ho potom schoval vo svojej šope v sene. Tam sa skrýval až do príchodu sovietskej armády, ktorá ho odviezla do nemocnice v Spišskej Sobote.

V Smrečinách bolo v čase druhej svetovej vojny viacero takých šop, ktoré mohli partizáni využívať ako vhodný úkryt. O tom sa časom dozvedeli Nemci, ktorí sa viackrát vybrali do lesa, aby zistili na ktorých miestach sa ukrývajú povstalci. Pri príchode nemeckých vojakov k Dudžákovej a Komiňákovej šope v Smrečinách nastala medzi partizánmi a nemeckou hliadkou prestrelka. Nemecká hliadka zastrelila jedného povstalcu. Po nejakom čase išiel tým smerom Vojtech Marhefka aj s Komiňákom zo Slovenskej Vsi a našli zastreleného partizána. Po zahlásení tohto nájdenia v obci, ľudia dovezli telo mŕtveho partizána do márnice. Tam prišla nemecká kontrola, aby urobila prehliadku. Zobrala mu všetky legitimácie a doklady a zobrala mu aj hodinky a prstene. Podľa ich zistenia to bol nejaký učiteľ z východného Slovenska. Bol silnej postavy a mal na sebe oblečený kabát, ktorý mu predtým daroval Jakub Rušin, vtedajší komisár. Partizán mal na tele dve strelné rany – jednu na prsiach a druhú na hlave. Spomínaný partizán bol pochovaný na cintoríne

v Reľove – na náklady obecnej rady a štátnej pokladnice. Keďže o jeho hrob sa nik nestaral, dnes sa už nevie, v ktorej časti cintorína je pochovaný. Podľa svedectva jeho manželky, ktorá ho neskôr v obci hľadala, pochádzal zo Zlatej Idky pri Košiciach a bol veliteľom jednotky – nadporučikom.⁵

Keďže počas jesene 1944 v Reľove a Hágoch neboli natrvalo žiadne nemecké vojská, neboli medzi nimi a povstalcami ani žiadne prestrelky a boje. Partizáni voľne prichádzali medzi ľuďmi a boli ich každodennými hosťami. V tom istom čase boli obyvatelia Reľova a Hágov nútení chodiť kopat' zákopy do bývalých slovenských dedín Lapše a Lapšanky (v tom čase opäť prechodne slovenské). Bola ta akcia nemeckej armády, ktorá pri ústupe pred sovietským vojskom robila veľké opevnenia na hraniciach Československa a Poľska. Obyčajne tam chodilo týždenne okolo 50 ľudí z Reľova a 25 ľudí s dvoma povozmi z Hágov. V pondelok ráno museli mať obyvatelia Hágov prichystané dva povozy, ktoré odviezli ľudí tam a v sobotu večer ďalšie dva, ktoré ich priviezli späť. Budovať zákopy chodili najmä muži, ale medzi robotníkmi boli aj niektoré ženy.

Prechod frontu: Až do prechodu frontu neboli obce Reľov a Hágy obsadené nemeckými vojakmi. Tesne pred ich ústupom boli v okolí cesty – smerom na Spišskú Maguru, vybudované guľometné hniezda. Našťastie neboli nikdy použité. Nekonal sa ani evakuácia našich obcí. Tesne pred prechodom frontu chlapi, varovaní Františkom Mafhefkom, odišli do hôr a susedného Zálesia. Chlapi z Hágov utekali aj do Jezerska. Stalo sa tak preto, lebo cez naše obce často prechádzali nemecké hliadky, ktoré brali chlapov na kopanie zákopov. Okrem nich brali aj kone a rôzne iné potrebné veci – sánky, korytá a pod. Aby si gazdovia kone uchránili, brali ich so sebou do Zálesia, ktoré je dostatočne vzdialené od hlavnej trasy zo Spišskej Starej Vsi na Kežmarok. V Hágoch Nemci mnohým gazdom zobrali kone – Krempaskému, Brežinovi, Andrejovi Štefaňákovi, Vojtechovi Štefaňákovi, Jánovi Štefaňákovi a Pisarčíkovi. Po skončení vojny im bola z finančného fondu poskytnutá náhrada vo výške 800 Kčs.

Z Hágov zobrali so sebou aj 34-ročného Tomáša Pisarčíka na kopanie zákopov. Dňa 21. januára 1945 sa už Nemci hŕfne sťahovali z územia Zamaguria. Našimi dedinami prechádzal aj transport chlapov, ktorých cestou pochytili a brali so sebou. Tomáš Pisarčík sa práve chystal ujsť do Jezerska, no chcel si ešte popratať hospodárske náradie. V tom vošiel do dvora nemecký vojak, ktorý ho odviedol do Spišských Hanušoviec a pripojil k transportu. Jeho cesta potom viedla do Poľska, kde pracoval na budovaní zákopov a na opevňovacích prácach. To trvalo do 24. februára 1945, kedy bol zranený. Dostal sa do nemocnice v

poľskom meste Tešín. Zásluhou tamojšieho lekára sa mu podarilo ujsť na rodné Slovensko. Až do prechodu frontu sa zdržiaval v obci Hoštenice. Tam sa pripojil k partizánom a pomáhal im. Domov sa vrátil až 6. mája 1945. Podľa svedectva Žofie Brežinovej Nemci zobrali so sebou aj jedného obyvateľa Reľova – Jozefa Vnenčáka. Domov sa vrátil asi po pol roku.

Pri prechode frontu sa stala aj nasledujúca udalosť, ktorá mohla stáť život jedného obyvateľa Reľova. Vojtech Pempčák odišiel do Zálesia a keď sa vracal pozrieť domov, nepredvídane stretol nemeckú hliadku, ukrytú v guľometnom hniezde. V prvom momente stretnutia boli šokované obe strany. Nemeckí vojaci v domnení, že ide o partizána, ho chceli zastreliť. Našťastie sa to odohralo blízko jeho domu, kde sa čoskoro objavila aj jeho manželka. Keď sa už Nemci chystali k streľbe, Vojtech Pempčák si spomenul, že miestny farár Karol Hudáč ovláda nemecký jazyk. Jeho manželka utekala rýchlo na faru. Pán farár po príchode na miesto stretnutia vysvetlil nemeckým vojakom, že ide o tunajšieho občana, a nie o partizána. Nato ho nemecká hliadka prepustila.

Pri ústupe Nemci z logických dôvodov ničili za sebou mosty a cesty. Odpaľovali taktiež telefónne stĺpy. Týmto spôsobom bol zničený a „vyhodený do povetria” aj most v Hágoch. Použili pritom 80 kilogramovú nálož. Výbuchom boli poškodené niektoré domy a hospodárske budovy. Tlak vzduchu porozbíjal okná, múry na niektorých okolitých domoch popukali. V jeseni roku 1945 bol s pomocou sovietskych vojakov postavený dočasný most, ktorý roku 1952 nahradil nový, trvajúci až do dnešného dňa. V Reľove sa oba mosty zachovali. Zásluhu na tom mal mať miestny farár Karol Hudáč, u ktorého sa neraz stravovali nemecké hliadky, nachádzajúce sa v tom čase v blízkosti Reľova. Pri prechode frontu prosil, aby mosty v Reľove neničili, lebo by to mohlo veľmi uškodiť aj kostolu a fare.

Po odchode Nemcov bolo pomerne dlhý čas ticho. Asi po štyroch alebo piatich dňoch prišlo do obce od Spišskej Starej Vsi niekoľko sovietskych dôstojníkov. Neskôr prišli ďalšie sovietske vojská a československá tanková brigáda smerom od Slovenskej Vsi. S nimi prišiel do oslobodených obcí aj obyvateľ Reľova Jozef Čupka, o ktorom sme už spomínali v súvislosti s SNP. Oslobodenie obcí Reľov a Hógy sa datuje dňom 29. január 1945. V súvislosti s odsunom nemeckých vojsk a prechodom sovietskej armády sa traduje jedna úsmevná situácia, ktorá dáva tušiť, že naši predkovia ani v týchto ťažkých časoch netratili veselého ducha a zmysel pre humor. Istý sovietsky vojak sa opýtal jedného z našich obyvateľov: „*Skol'ka kilometrov do Berlina?*“ Na to mu dotyčný mal vraj povedať: „*Sorok piat'.*“ Keď to sovietsky vojak počul,

obzrel sa na svojich kolegov a povedal: „*Davaj*“. Vojaci, bntešení, že už sú takmer v cieľi svojej cesty, sa rýchlo zdvihli a odišli do „neďalekého Berlína“.

Po prechode frontu nastali všeobecné odvody chlapov do 35 rokov. Z Hágov boli odoslaní na front traja vojaci, ktorí sa neskôr zúčastnili bojov po boku sovietskej armády pri Liptovskom Mikuláši. S víťaznou armádou postupovali na západ až do Prahy. Boli to: Jozef Štefaňák, Jozef Písarčík a Pavol Písarčík. Pri prechode víťaznej armády obyvatelia našich obcí prevážali sovietske vojská do ďalších dedín, dávali im dobytok, potraviny a pre kone obilie. Vojaci červenej armády ich „na oplátku“ naučili variť pálenku.

Treba povedať, že pri prechode frontu nezahynul žiaden občan Reľova alebo Hágov. Je však pravdou, že jedno bolestné úmrtie v dôsledku vojny nastalo. Po vojne ostali niektoré časti Spišskej Magury zamínované a to stálo život jedného obyvateľa Reľova – Pavla Sosku. Vybral sa peši do Strážok a cestou si prisadol na sane k istému človeku zo Spišských Hanušoviec. Pri obchôdzke mosta na Spišskej Magure bol nútený zísť zo saní a previesť koňa na druhú stranu priekopy. Pritom nešťastne natrafil na mínu, ktorá okamžite vybuchla a spôsobila mu ťažké poranenia, v dôsledku ktorých čoskoro nastala smrť.

Po oslobodení zamagurských obcí Sovietskou armádou sa v nich ujímali moci národné výbory ako nové orgány štátnej moci. V prvých týždňoch po oslobodení sa obyvateľstvo Zamaguria sústreďovalo nielen na ubytovanie vojakov, ale aj na pomoc frontu, najmä prepravovanie vojakov i rôznych zásob. Súčasne sa začali odstraňovať spôsobené škody. Veľké ťažkosti boli najmä s dopravou, pretože niektoré úseky ciest boli zamínované a viaceré mosty zničené. Prvý rok po oslobodení bol ešte dosť dramatický: od leta sa na území okresu objavovali skupiny banderovcov, čo trvalo až do roku 1947, riešila sa otázka hraníc s poľskom, ktorému Československo odstúpilo obce prinavrátené roku 1939, kolkovali sa peniaze, ktoré sa od jesene vymieňali a dávali na viazané vklady, prihlasovali sa vojnové škody.⁶

3.2. Do nežnej revolúcie

Po skončení druhej svetovej vojny sa život obyvateľov Reľova a Hágov pomaly dostával do svojho každodenného tempa. Bolo potrebné napraviť vojnové škody, medzi ktoré treba zaradiť predovšetkým opravu hágovského mosta, zničeného pri ústupe nemeckej armády. Škôd na

súkromných majetkoch nebolo až tak veľa – ak neberieme do úvahy zabrané kone niektorých gazdov, za ktoré im bolo neskôr udelené peňažné odškodnenie. V Reľove a Hágoch prebehla aj akcia UNRA (dobročinná americká organizácia), avšak len vo veľmi malej miere. Niektorým ľuďom bolo poskytnuté šatstvo a potraviny. Pri rozdeľovaní však bolo viac problémov ako úžitku, nakoľko išlo len o malé množstvo úžitkových predmetov a kandidátov bolo veľa.

Pred prístupom k opisu ďalších osudov súčasnej obce Reľov a jej obyvateľov sa ešte na minútku zastavme pri otázke nespravodlivého odsunu nemeckého obyvateľstva po druhej svetovej vojne a nespravodlivej výmene peňazí roku 1953. Keďže v našich obciach v tom čase nebolo žiadnych Nemcov, prvá záležitosť sa nás priamo nedotýkala. V Zamagurí išlo v tejto súvislosti najmä o obce Majere a Červený Kláštor. Oveľa viac sa to dotýkalo územia stredného a južného Spiša. V rámci osídľovania uprázdnených domov na Spiši, z Reľove odišli do Žakoviec dvaja obyvatelia aj s rodinami: Jakub Pempčák a Jozef Marhefka. Z Hágov odišli: rodina Andreja Pisarčíka do Strážok a rodina Jozefa Pisarčíka do Spišskej Belej. V čase po druhej svetovej vojne bolo zhabaných taktiež desať hektárov cirkevnej a kantorskej pôdy nad školou a kostolom, ktorú dostali do užívania bezzemkovia a maloroľníci.

Rozhodujúcim medzníkom na ceste neskorších osudov našej vlasti bol február 1948 a s ním začiatok „budovania socialistickej vlasti“. V počiatkových etapách nového zriadenia prišla aj zmenka peňazí roku 1953, zameraná výslovne na okradnutie majetnejších obyvateľov, z ktorých mnohí si nadobudli majetok poctivou dlhoročnou prácou. Nespravodlivosť tohto aktu je zreteľná zo spôsobu jeho prevedenia, ako aj stanovených podmienok. Podľa svedectva v obecnej kronike sa ľudia len 30. mája 1953 dozvedeli, že staré peniaze strácajú platnosť nasledujúcim dňom, v ktorom prebehne aj ich výmena. Očividný princíp okradnutia ľudí spočíval v tom, že na každého člena rodiny bolo možné vymeniť 300 Kčs v pomere 1:5 (za každých starých 300 korún dostali 60 nových korún). Peniaze, ktoré boli uložené v banke (čo bolo veľkou výnimkou), boli menené nasledovne: 5000 starých korún bolo zmenené na 1500 nových korún, všetky ostatné peniaze, ktoré mali ľudia „naviac“ – či už v banke, alebo doma – boli vymenené v pomere 1:50 (za každých starých 300 korún dostali 6 nových korún).⁷ Reflektujúc načrtnuté kroky nového režimu možno povedať: „Dobre sa gazdovalo, keď bolo komu brať! Ale dokedy?“

Pokus o založenie JRD: Cesta k „budovaniu socializmu“ nebola na Zamagurí jednoduchá a bezproblémová. Ukázalo sa to veľmi zreteľne pri

nepopulárnych krokoch „plánovaného hospodárstva“, predovšetkým počas zakladania Jednotných roľníckych družstiev (JRD), ktoré bolo v tejto oblasti spojené s veľkými ťažkosťami. Rozhodnutím rady Okresného národného výboru (ONV) dostal pôdohospodársky referát úlohu založiť JRD vo všetkých obciach spišskostaroveského okresu. Napriek príkazu sa to stalo skutočnosťou len v Červenom Kláštore. Rada ONV na zasadnutí 19. mája 1952 konštatovala, že okres je v budovaní JRD na poslednom mieste v Československej republike. V auguste 1952 bolo založené JRD v Spišskej Starej Vsi, ale už v ďalšom roku sa rozpadlo.

Myšlienka JRD sa dostala aj do obcí Reľov a Hágy. Hoci v druhej z nich bol roku 1952 uskutočnený nábor obyvateľov „do družstva“, nič z toho sa neskôr nerealizovalo. Inakšie sa veci odvíjali v obci Reľov. Hlavným propagátorom opisovanej akcie bol bývalý dlhoročný učiteľ – Emil Rusiňák. Po predbežnej agitácii si pre myšlienku JRD získal aj niektorých ďalších obyvateľov Reľova (Ján Birka, Andrej Depta, Ján Soska, František Marhefka, Michal Marhefka). Spolu vytvorili prípravný výbor pre socializáciu obce. Pôvodný plán učiteľa Emila Rusiňáka spočíval v tom, že najprv bude JRD menšinové – tzv. JRD I. typu (iba na bývalej farskej, školskej a tzv. americkej pôde – pozemky ľudí, ktorí sa vysťahovali do Ameriky).

Spoločne začali realizovať tento projekt. Mali sústredených dvanásť kusov hovädzieho dobytku v maštali Andreja Deptu, ošípané mali sústredené v školskej maštali a u Františka Marhefku. Po zaujatí miesta predsedu Miestneho národného výboru (MNV) Jánom Birkom v máji 1952, sa v Reľove začal nábor na rozšírenie členskej základne JRD a jeho zmenu na tzv. JRD III. typu. Po letnej agitácii asi tri štvrtiny obyvateľov Reľova podpísalo svoje prihlášky do družstva. Podľa svedectiev pamätníkov, agitácia prebiehala na MNV, kde si zástupcovia okresu a obce volali gazdov a presviedčali ich, aby podpísali prihlášky. Iní zástupcovia okresu chodili po domoch, vyhľadávali, kto nemá splnené kontingenty, za čo potom udeľovali veľké pokuty. Pokute bolo možné samozrejme predísť – podpisom do družstva.

Podľa svedectva Jozefa Marhefku, agitátori do družstva, potúžení alkoholom v miestnej krčme, po celé dni a noci veselo vyhrávali. Takýmto spôsobom otravovali ľuďom ich ťažký život. V miestnom rozhlase vyzývali roľníkov, aby prišli podpísať prihlášky do JRD napr. nasledovným spôsobom: „*Tomáško, vstaň spod perinky, oviň si nožičky do onúcky, a príď podpísať prihlášku.*“ Gazdovia radšej poutekali do hôr a na polia, aby nemuseli počas celých dní počúvať túto propagandu, ktorá ich psychicky deptala a ponížovala. V súvislosti s agitáciou do JRD

možno na okraj spomenúť jednu humornú príhodu, ktorá sa mala odohrať počas stretnutia istého gazdu s akousi mladou slečnou – horlivou širitelkou družstevnej myšlienky. Gazda jej mal povedať: „*Milá slečinka, nuž povedz mi, keď tak horlíš za nové formy hospodárstva v Zamagurí, kde má krava rohy? Za ušami, alebo pred ušami?*“ Slečna sa zarazila a ... nepovedala nič. Po skončení agitácie a získaní potrebného množstva podpisov komunistickí agitátori oslavovali, hrali, spievali a na aute, ktorým odchádzali do Spišskej Starej Vsi, mali umiestnený transparent s nápisom: „Reľov padol“.

Pred odchodom učiteľa Emila Rusiňáka na iné pôsobisko v auguste 1952, sa uskutočnila verejná schôdza, ktorá vybrala nové vedenie JRD. Jeho predsedom sa stal Michal Bieľak. Už na jeseň 1952 sa vyskytli prvé nedostatky vtedajšieho JRD I. typu – v podobe krádeže niektorých obyvateľov zo spoločnej úrody. V jeseni 1952 sa pre členov rozšíreného JRD III. typu vymeriavali záhumienky, čo bolo sprevádzané so značnou nespokojnosťou, nakoľko každý mal záujem o lepší kus poľa. V zimnom období sa malo začať so stavbou maštale „pri kaplici“. Potrebný materiál na túto akciu už bol prichystaný (kamene, drevo, vykopané základy). Chýbala však ochota začať plánovanú prácu. Ľudia sa od myšlienky spoločného hospodárenia začali postupne odťahovať. Už v zime každý začal voziť hnojivo na svoje role s tým, že ak to bude na jar aktuálne, potom sa odvezie. Prišla jar, a nik sa neodvážil vyjsť do poľa. V iných obciach už orali a siali, no v Reľove sa nič nehýbalo. Do práce na družstevnom sa pustil iba Jozef Depta. V tom čase nastúpilo prenasledovanie a týranie roľníkov. Komunistické vedenie vyhlásilo, že kto pôjde orať na roľu, pôjde do väzenia. V istý pondelok, pravdepodobne po predchádzajúcej dohode, každý gazda vyšiel do poľa – každý však na svoju roľu. Týmto spôsob sa niektorí roľníci načas ocitli vo väzení – na výstrahu ostatným.

Z hatenia realizácie JRD boli obvinení najmä dvaja poprední gazdovia obce Reľov – Andrej Komiňák a Jakub Dudžák. Ako tzv. „kulaci“ boli trestnou komisiou pri rade ONV v Spišskej Starej Vsi odsúdení na stratu majetku a presídlenie z okresu navždy. Aby krutosti nebolo málo, podľa svedectva starších obyvateľov obce, boli ich domy popísané rôznymi hanlivými výrazmi a urážajúcimi nadávkami: fuj, sviňa, kulak, boháč, špekulant a pod. Bolo to napísané čiernou asfaltovou farbou, takže na bielom podklade to bolo dobre vidieť aj z veľkej vzdialenosti. Andrej Komiňák a Jakub Dudžák boli 26. mája 1953 načas uväznení v Prešove. Ich ženy zatiaľ dostali tzv. Výmery na vyst'ahovanie rodín na starý majer v okrese Šurany, pri obci Veľké Lovce. Vyvezenie týchto rodín sa pod nátlakom uskutočnilo s písomným povolením

vtedajšieho predsedu MNV v Reľove Jána Birku 24. júna 1953 za asistencie eštechárov a prisluhovačov komunistov.

Irena Komiňáková mala v tom čase sotva dvojmesačného chlapčeka, okrem neho dcéru Agnesu a synov Jozefa a Jána. Zuzana Dudžáková mala vtedy tri deti – Máriu, Jozefa a Ondreja. Po príchode na vyššie spomenutý majer sa Irena a Zuzana dozvedeli, že ich muži Andrej a Jakub sú umiestnení v Jáchymovských baniach ako politickí väzni. V tejto situácii zavládla neistota – nikto im nevedel povedať, či a kedy sa ich manželia vrátia a čo s nimi bude. Dokaním tohto diela skazy bolo, že im bol zhabaný všetok majetok, za ktorý neboli dodnes rehabilitovaní. Neskôr získali amnestiu prezidenta Antonína Zápotockého a mohli sa vrátiť bližšie k svojmu domovu. Na základe tejto amnestie sa usídlili vo Veľkej Lomnici pri Poprade. Na okraj možno dodať, že v dome presídleného Jakuba Dudžáka bola ešte v tom istom roku zriadená obecná škôlka, ktorá však netrvala ani jeden rok.

V lete 1953 takmer všetci členovia JRD podali na ONV svoje odhlášky z družstva. Za niekoľko dní bolo reľovské JRD zlikvidované. Hovädzí dobytok bol vrátený gazdom, ošípané, seno a obilie boli odpredané a za utržené peniaze sa splatili úvery. Niekoľko ošípaných si údajne odohnal so sebou obyvateľ rómskeho pôvodu z Jezerska, menom Šándor, ktorý ich predtým krmil a ktorému vedenie JRD nemalo z čoho zaplatiť. Takto sa skončil „prvý pokus“ o založenie družstva v Reľove. Pokračovanie bolo o viac ako tridsať rokov neskôr.

V Československu bola socializácia poľnohospodárstva prakticky ukončená v 60. rokoch, ale v oblasti Zamaguria bolo ešte k 1. januáru 1985 viac ako 30 % poľnohospodárskej pôdy v držbe jednotlivých hospodáriacich roľníkov – išlo o chotáre obcí súčasného Reľova a Osture. Tento stav však už netrval dlho. Treba povedať, že kým „prvému pokusu“ o založenie JRD sa ľudia živelne vzopreli a prekazili jeho plnú realizáciu, „druhý pokus“ prišiel vo svojom čase prirodzenou cestou. Keďže v Zamagurí bolo napriek dôkladným plánom výrazne zanedbané budovanie priemyslu a služieb, stovky Zamagurčanov sa rozišli za prácou po celom území štátu. Aj mnohí mladí ľudia z Reľova a Hágov odišli zo svojich rodných obcí za prácou „z vrchov do dolín“, predovšetkým do Popradu, Kežmarku a iných spišských miest. Populácia postupne zostarla a nebolo tej pracovnej sily, ktorá by obrábala všetky oráčiny, polia a pasienky zdedené po otcoch.

Začiatky JRD „Zamagurie“ v Spišských Hanušovciach možno datovať k termínu 19. november 1977. Na jar 1978 vstúpili do tohto družstva a prejavili súhlas so zlúčením roľníci z Jezerska a Veľkej Frankovej, roku 1981 aj roľníci z Malej Frankovej. Nosným programom

JRD „Zamagurie” v Spišských Hanušovciach sa stal chov oviec a výpas mladého dobytky. Roku 1987 sa aj v obci Reľov začalo s prípravnými prácami založenia JRD. Prípravná komisia pozostávala z predstaviteľov ONV v Poprade, geodézie a MNV v Reľove. Dňa 1. februára 1988 sa uskutočnila ustanovujúca schôdza, ktorou bolo odovzdané 607 hektárov pôdy družstvu „Zamagurie” v Spišských Hanušovciach. Za členov tohto JRD sa prihlásilo dvadsaťjeden obyvateľov súčasnej obce Reľov. Dohodou odovzdalo svoju pôdu do užívania družstvu ďalších sedemdesiatdeväť občanov. Takto JRD prišlo na reľovské a hágovské polia „mierovou cestou” zo Spišských Hanušoviec.⁸

Spotrebné družstvo: Prvé svojpomocné spolky sa začali zakladať v zamagurských dedinách na začiatku 20. storočia. Ich cieľom bola vzájomná pomoc a podpora drobných roľníkov a remeselníkov. Treba jednoznačne povedať, že na rozdiel od socialistických spotrebných družstiev, ktoré boli častokrát zakladané umelým a násilným spôsobom zhora, tieto svojpomocné spolky z prvej polovice minulého storočia boli zakladané prirodzeným a slobodným spôsobom zdola. Ich priekopníkmi v Zamagurí boli niektorí roľníci, ale najmä učители a kňazi.

Prvým svojpomocným spolkom na Zamagurí bolo družstvo Jurgov a okolie, založené už roku 1898. Do svojpomocného spolku v Spišských Hanušovciach, ktorý vznikol roku 1911, boli začlenení aj niektorí ľudia z Reľova a Hágov. Spočiatku sa im darilo veľmi dobre – svojpomocne postavili vlastnú predajňu potravinárskeho a priemyselného tovaru, neskôr to bolo o niečo horšie. Napriek nepriaznivým okolnostiam, vďaka dobrému vedeniu pretrvalo až do obdobia socializmu. Nakoniec roku 1931 vzniklo aj potravné družstvo v Reľove.

Do toho všetkého po druhej svetovej vojne, a predovšetkým po februári 1948, prišlo socialistické zriadenie a centrálné plánovanie prakticky všetkého. Začali sa centrálné produkovať okresné spotrebné družstvá, ktoré postupne preberali predchádzajúce potravné družstvá pod centrálné vedenie. Začiatkom 50. rokov tak celé Zamagurie patrilo do oblasti pôsobenia okresného spotrebného družstva v Starej Ľubovni. Na území vtedajšieho okresu Spišská Stará Ves boli neskôr zriadené tri dedinské spotrebné družstvá – v Spišskej Starej Vsi, Veľkom Lipníku a Spišských Hanušovciach. Každé z nich sústredovalo vo svojom obvode 4 – 8 okolitých obcí. Kvôli lepšiemu zvládnutiu úloh bola roku 1954 založená Jednota – Okresné spotrebné družstvo v Spišskej Starej Vsi, ktorá vznikla zlúčením spomínaných troch družstiev na území okresu.⁹

V rámci spotrebného družstva „Jednota” sa roku 1974 v akcii „Z” začala v miestnej časti Hágy výstavba predajne potravín. Ľudia tu vkladali

svoje účastiny (70 % účastín malo spotrebné družstvo „Jednota“ a 30 % obyvatelia obce). V praxi to znamenalo, že museli na stavbe zadarmo odpracovať určitý počet hodín, resp. dní. Budova predajne potravín bola dokončaná štyri roky po začatí stavby. V tom istom roku – 19. decembra 1978 bola za účasti zástupcov spotrebného družstva „Jednota“, ONV v Poprade i MNV v Reľove skolaudovaná a odovzdaná do užívania. V nasledujúcom roku boli odstránené kolaudačnou komisiou odhalené chyby a moderná budova tak mohla plne slúžiť svojmu cieľu.

V súvislosti s opisovanou témou možno krátko priblížiť osudy predchádzajúceho obchodu v Hágoch, ktorý trval do roku 1946. Dávny majiteľom obchodu a krčmy bol samozrejme žid. Predajňa bola v budove domu pri hágovskom moste, kde sa ešte aj dnes volá „z karcmy“. Po ňom prevzal obchod Kolodzej a naposledy bol jeho vlastníkom Kelner, ktorý dal postaviť novú budovu medzi dolným reľovským mostom a hágovským cintorínom. Po jeho odsťahovaní do Kežmarku vzalo túto budovu do prenájmu potravné družstvo, v ktorom boli hágovskí i reľovskí obyvatelia. Tento stav však trval len jeden rok. Roku 1946 potravné družstvo kúpilo od Mašlonku budovu krčmy a obchodu v Reľove, kde zriadilo vlastnú predajňu i pohostinstvo. Budova, ktorú dal postaviť Kelner, postupne schátrala.

Kontingenty a Spoločenstvo JHR: Neodmysliteľnou súčasťou obdobia socializmu, na ktorú si starší ľudia zaiste dobre pamätajú, boli „kontingenty“ – na každý rok predpísaná povinná dodávka štátu. Išlo o povinné dodávky poľnohospodárskych produktov, ktoré museli samostatne hospodáriaci roľníci odovzdávať štátu za symbolickú sumu peňazí. Odovzdávalo sa: hovädzie mäso, mlieko, zemiaky, obilie, vajíčka, ovčia vlna. Pri nesplnení dodávky mäsa štátni úradníci zobrali z maštale najlepšie dojnice, z povaly zrno a z pivnice zemiaky – samozrejme zadarmo. Stalo sa tak napr. Jánovi Brežinovi, Andrejovi Štefaňákovi (od Kovaľskego) a ďalším.

V skutočnosti to vyzeralo tak, že obec dostala z ONV príkaz odovzdať určité množstvo poľnohospodárskych produktov. Rada MNV potom podľa počtu hektárov rozpisovala tieto povinnosti na konkrétnych roľníkov. Nákupné ceny boli v porovnaní s priemyselným tovarom a spotrebnými cenami samozrejme veľmi nízke (napr. metrák sena: 17 – 20 Kčs; metrák zemiakov: 18 – 22 Kčs; metrák obilia: 25 Kčs; kilogram ovčej vlny: 32 – 38 Kčs; kilogram hovädzieho mäsa: 3 – 5 Kčs, neskôr 5 – 7 Kčs; kilogram bravčového mäsa: 10 Kčs; liter mlieka – 80 halierov; vajíčka – po 30 halierov). Zhromaždené produkty poľnohospodárskej výroby sa zhromažďovali do stodoly „na Rovni“, odkiaľ ich potom

odvážali na miesto určenia. S opisovanou témou súvisia aj povinné dodávky potravín z domácej zakáľačky. Okrem predpísaného množstva mäsa musel gazda odovzdať aj 7,5 kilogramov bravčovej masti. Na tzv. legálnu zabíjačku bol samozrejme potrebný „zakáľací list“ – quasi „štátny súhlas“. Tento sa odopieral z najrozmanitejších príčin – napr. v prípade, že niekomu chýbalo do stopercentného splnenia kontingentu čo i len 15 vajčiek, nedostal povolenie na zakáľačku.

Niektorí roľníci predpísané dodávky plnili len veľmi ťažko, a preto im hrozil úradný výkup. Niektorí dokonca kupovali poľnohospodárske produkty za vyššie ceny – len aby mohli splniť predpísané dodávky. Určité uvoľnenie nastalo po roku 1958, kedy sa začali uzatvárať tzv. zmluvy o dodávkach, na základe ktorých mohli roľníci produkovať a dodávať štátu lepšie platené produkty poľnohospodárskej výroby. Postupom času sa po splnení povinných dodávok začal realizovať aj voľný obchod – ten už bol samozrejme za vyššie ceny. Ešte výraznejšie sa situácia zmenila, keď v našich obciach začalo rozvíjať svoju činnosť Spoločenstvo „Jednotne hospodáriacich roľníkov“ (JHR).

Prechádzajúc do tejto témy treba poznamenať, že roku 1968 vzniklo paralelne v Reľove i Hágoch Spoločenstvo JHR. V máji 1978 bolo zlúčené do jedného celku a pomenované „Miestne spoločenstvo JHR“. Táto organizácia mala byť prípravou na postupné združstevňovanie. Väčšina roľníkov vstúpila do opisovanej organizácie, z ktorej založením súvisí aj podvýšenie nákupných cien poľnohospodárskych produktov (napr. metrák zemiakov: 82 Kčs, kilogram hovädzieho mäsa: 15 – 17 Kčs). Od toho času si mnohí roľníci svedomite plnili zmluvné dodávky, nakoľko im to prinieslo aj polepšenie finančnej situácie. Okrem toho dostávali od štátu aj diferencné príplatky či subvencie, za ktoré si mohli nakúpiť nové poľnohospodárske stroje, ako aj stavebný materiál. Diferencné príplatky však boli neskôr krátené a z najrozmanitejších dôvodov (napr. pre zistenie vody v dodávanom mlieku a pod.) aj pozastavené.

Spoločenstvo JHR sa staralo aj o dodávku rôznych potrebných článkov pre svojich členov – umelého hnojiva, sadiva, osiva či krmiva. Už na začiatku vstúpila do opisovanej organizácie väčšina roľníkov z Reľova a Hágov. Prvým predsedom spoločenstva JHR v Reľove bol Michal Štefaňák. Po ňom na jeho poste dlhé roky pôsobil Vojtech Bizub, spolu s pokladníkom Jozefom Ploščicom. V Hágoch plnil úlohu predsedu spoločenstva JHR až do jeho zlúčenia s reľovskou vetvou Jozef Marhefka. Opisovaná organizácia sa každoročne starala o vyčistenie pasienkov a iné spoločné záujmy roľníkov. Okrem práce ponúkala aj rekreáciu, keď každoročne organizovala kultúrno-poznávacie zájazdy na rôzne miesta –

Krásna Hôrka, Bardejov, Betliar, Ochtínska jaskyňa, Zvolen, Štrbské Pleso a pod. Treba aj to povedať, že postupom času niektorí členovia neboli schopní plniť zmluvou dohodnuté dodávky poľnohospodárskych produktov z dôvodu úbytku pracovnej sily v domácnostiach, a tak nastávali aj kolízie. V tejto situácii však už prišlo do obce JRD „Zamagurie“ zo Spišských Hanušoviec, ktoré nahradilo dovtedajšie Spoločenstvo JHR a vec sa vyriešila.¹⁰

Modernizácia (kanalizácia, elektrifikácia, vodovod...): Aj do našich obcí postupne prichádzali a udomáčňovali sa niektoré výtobytky a patenty doby. V tejto časti publikácie chceme krátko spomenúť o najdôležitejších z nich, ktoré dnes považujeme za „samozrejmé“ a „normálne“. Už roku 1947 bola v obci Reľov uskutočnená prvá **kanalizácia**. Viedla stredom dediny a končila sa neďaleko domu Františka Gurecku, kde mala skok do rieky. Akcia bola prevedená zo štátneho rozpočtu, ale prácou významnou mierou prispeli miestni obyvatelia.

V tom istom roku bol do obcí Reľov a Hágý zavedený **elektrický prúd**, bez ktorého si už dnes skutočne nevieme predstaviť život. Stojí za zmienku, že pri jeho zavádzaní bola väčšina obyvateľov proti. Argumentovali tým, že elektrické svetlo poškodzuje zrak a je to veľmi drahé. Keby si vraj za peniaze, ktoré dajú za inštaláciu elektrického prúdu, nakúpili petrolej, vystačil by im na celý život. Keď však prišlo k realizácii diela, takmer všetci oň mali záujem. K realizácii elektrickej siete miestni obyvatelia pomohli tým, že dodali na stavbu hlavného i obecného vedenia potrebné stĺpy.

V Reľove a Hágoch pomerne dlhú dobu nebol vybudovaný **vodovod**. S jeho výstavbou sa začalo až roku 1971. Predstavitelia obce prijali návrh, aby sa na tento cieľ využili pramene „v Baniskách“. Rezervoár mal byť vybudovaný „na Konte“. Práce viedol vtedajší predseda MNV Michal Štefaňák spolu s obyvateľmi obce v akcii „Z“. Do konca roku 1972 bol ukončený záchyt prameňa a osadené hlavné potrubie. V nasledujúcich rokoch si mnohí obyvatelia pomaly dávali robiť prípojky a niektorí si budovali aj kúpeľne. Vo výhodnej situácii sa ocitli obyvatelia, ktorí v tom čase stavali domy – mohli si od počiatku plánovať vodovod i kúpeľňu.

Celá výstavba bola ukončená v novembri 1975. Na slávnosti odovzdania nového vodovodu do úžitku bol prítomný aj predseda ONV v Poprade, ktorý slávnostne prestrihol symbolickú pásku. Treba dodať, že týmto dňom ešte nebol dobudovaný vodovod v dolnej časti vtedajšej obce Hágý. Stalo sa tak roku 1977. Keď sa v nasledujúcich rokoch zistilo, že

predovšetkým v zimných mesiacoch nestačí vody pre horný koniec obce, roku 1979 bol zachytený ešte jeden prameň „v Baniskách“. Potom už bolo vody pre každú domácnosť dost’.

Z významných povojnových udalostí možno ešte spomenúť výstavbu kultúrneho domu na mieste niekdajšej vozárne roku 1947 (o tri roky neskôr sa tu začalo premietat’ kino). Bola to akcia miestnych obyvateľov, zhromaždených v potravnom družstve, jestvujúcim už od roku 1931. Murárske a odborné práce zabezpečovalo potravné družstvo, ostatné práce poskytli obyvatelia. Z ďalších dôležitých udalostí v čase do nežnej revolúcie možno privolať rozšírenie už jestvujúceho, ale málo využívaného autobusového spojenia s ostatnými obcami Zamaguria i stredného a južného Spiša. Časy premávania autobusových liniek boli prispôsobené najmä potrebám robotníkov a školskej mládeži. Iným uľahčením života bolo zavedenie telefónu v 50. rokoch. Následnou významnou udalosťou bolo zavedenie rozhlasu. V Reľove i Hágoch sa tak stalo roku 1951. Posledným bubeníkom v prvej obci bol Jakub Galovič, v druhej František Pisarčík.

Ďalším výdobytkom doby bolo zriadenie pošty v Reľove – roku 1956. Tento krok v mnohom uľahčil život vtedajším obyvateľom. Po jej zrušení roku 2005 sa najmä starším ľuďom priťažilo. Významnou akciou bola aj výstavba domu smútku pri cintoríne v Reľove. Bolo to urobené v akcii „Z“ od jari do jesene roku 1979. Vedúcim stavby bol Jozef Marhefka. Vďaka nemu a spoločnej práci obyvateľov obce bola celá akcia dobre zorganizovaná, plynulá a predovšetkým promptná.¹¹ Zaiste by bolo možné hovoriť aj o ďalších aktivitách, ale pre cieľ našej práce to nie je nevyhnutne potrebné. Aj to, čo bolo napísané, postačí, aby sme vedeli ako výrazne sa zmenil spôsob života za posledné polstoročie a že veci, ktoré sú dnes „samozrejmé“ a „normálne“, kedysi takými neboli.

Spojenie Reľova a Hágov: Do času pred nežnou revolúciou patrí aj téma zlúčenia obcí Reľov a Hágy, ktoré počas dlhých storočí predtým písali bok po boku svoje vlastné histórie. V rámci „centrálneho plánovania všetkého“ došlo 1. januára 1976 – pod nátlakom komunistickej strany – k zlúčeniu obcí Reľov a Hágy do jednej politickej obce. Už niekoľko rokov predtým boli snahy pristúpiť k tomuto kroku. Napr. v predvolebnom období roku 1971 funkcionári ONV v Poprade navrhovali politicky spojiť spomínané, rozlohou i počtom obyvateľov nevelké obce (pri sčítaní ľudu roku 1970 mal Reľov 429 a Hágy 205 obyvateľov) a tým zrušiť MNV v Hágoch. Väčšina občanov však s týmto návrhom nesúhlasila. Týmto spôsobom si obec Hágy zabezpečila samostatné jestvovanie na ďalšie volebné obdobie.

Myšlienka spojenia opisovaných obcí však ostala živá a stále viac pravdepodobná, v súvislosti s čím sa živo diskutovalo aj o budúcom názve novej spojenej obce (možnože len v Hágoch). Podľa svedectva Andreja Štefaňáka bol podaný návrh, aby sa nová obec nazývala „Krásna pod Magurou“. Nakoniec tento návrh neprešiel a spojená obec prijala názov väčšej z nich. Po skončení volebného obdobia 1971 – 1976 jednoducho prišlo nariadenie ONV v Poprade, ktorým sa od 1. januára 1976 do jednej politickej obce pod názvom Reľov zlučujú dovtedajšie obce Reľov a Hágy. Možno dodať, že predsedovia MNV v tom čase boli: Michal Štefaňák – v Reľove a František Výrostek – v Hágoch. Druhý z nich bol teda doteraz aj ostatným hágovským „richtárom“.¹²

Ničivé požiare: Pred zakončením tejto podkapitoly chceme ešte venovať niekoľko riadkov otázke dvoch veľkých požiarov, majúcich svoje miesto v histórii obce Reľov a niekoľkých menších, ktoré taktiež spôsobili nemalé škody tunajším obyvateľom. Je to síce téma, ktorá presahuje hranice tejto podkapitoly, no je dobré, ak sa o nej píše v jednom celku a nie po kúskoch. Ťažké položenie zamagurského ľudu v dejinách vyhocovali mnohé pohromy. Neskrotený oheň neraz zničil takmer celé obce. Nevieme, či a v akom rozsahu tento živel vyčíňal v Reľove alebo Hágoch do začiatku 20. storočia. Hoci v historických prameňoch sú zdokumentované veľké požiare v mnohých zamagurských obciach (napr. v Lechnici roku 1825, v Spišskej Starej Vsi roku 1878 a pod.), o našich dedinách sa v tejto súvislosti mlčí.

O čom ale vieme, to napíšeme. Veľký požiar v Reľove mal svoje historické miesto **10. mája 1914**. Podľa zápisov v obecnej kronike tento požiar zničil takmer celú dedinu. Je to pochopiteľné, keď vieme, že drvivá väčšina vtedajších obydľí bola drevená. Zostalo iba niekoľko murovaných budov, a to: kostol, fara, škola a krčma. Za mostom, smerom na Spišské Maguru, ostali všetky domy neporušené. Spolu sa tam zachovalo 11 dreveníc. Hľadajúc pôvod tohto požiaru, v obecných kronikách nemáme zachytené žiadne informácie. Starší obyvatelia obce sa však zhodujú na tom, že 10. mája 1914 sa požiar rozšíril z maštale „od Mišicka“ po tom, ako ju chceli vykadiť.

Po tejto ničivej pohrome na začiatku prvej svetovej vojny nastalo odbudovanie obce. Vtedy boli postavené aj prvé murované domy. Niektorí ľudia však opäť stavali typické drevenice. Pomáhali im pritom tesári zo Spišských Hanušoviec: Rušin, Rak, Baka, Kostka, Olejár a Matonok. Menovaní postavili pätnásť nových dreveníc. Pri pozorovaní obce na začiatku druhej polovice 20. storočia si pisateľ obecnej kroniky všimá, že v Reľove je v porovnaní s ostatnými dedinami Zamaguria pomerne málo dreveníc. Príčinu tohto stavu spája so spomínaným veľkým

požiarom obce. Obyvatelia Reľova po tejto tragickej skúsenosti už nestavali drevené stavby, ale usilovali sa o postavenie murovaných domov. V 60. rokoch bolo v Reľove len desať dreveníc.

Ďalší veľký požiar bol **4. septembra 1959**. Pri ňom zhorela strecha jedného domu a trinástim gazdom zhoreli hospodárske budovy – stodoly, maštale, chlievy a niektorým aj ošípané. Hovädzí dobytok bol v tom čase na paši. Keďže tento požiar mal svoje dejinné miesto v jeseni, dotýčným gazdom sa zničila takmer celá úroda. Opisovaný požiar zasiahol obyvateľov ulice ťahajúcej sa od kostola popri potoku „Ščerbová“ – od hospodárskych budov „od Vikty“ až po horný reľovský most. Požiar sa šírila veľmi rýchlo – z budovy na budovu ho prenášal vietor, ale aj zapálené pokrovce či kusy látky, ktoré sa pod vplyvom tepla zdvihli a preniesli aj o niekoľko dvorov ďalej. Keďže v spomínanom roku bolo v potoku Ščerbová málo vody, požiarnici ju ťahali až „z Dudžáckej bane“. Čo sa týka príčiny požiaru v jeseni 1959, pravdepodobne išlo o neopatrnosť detí pri používaní ohňa. V súvislosti s vyššie opísanými požiarimi možno spomenúť, že mnohí obyvatelia už radšej nestavali svoje stodoly v tesnej blízkosti domu. Po negatívnych skúsenostiach s dvoma veľkými požiarimi, ich z opatrnosti a predvídavosti začali stavať „na Rovni“.

Okrem týchto rozsiahlych požiarov bolo v súčasnej obci Reľov aj niekoľko menších, ktoré taktiež narobili značné škody. Ešte pred druhou svetovou vojnou oheň zničil zadné stavy a opálil dom „u Rušina“. Následne 18. júla 1968 počas búrky zasiahol blesk stodolu Jozefa Sosku. Celkovo vtedy zhoreli „na Rovni“ dve stodoly. Miestnym požiarnikom sa požiar podarilo rýchlo lokalizovať a uhasiť. O štyri roky neskôr sa niečo podobné zopakovalo aj v Hágoch. Dňa 17. júla 1972 nadránom blesk zasiahol stromy pod hospodárskymi budovami Františka Brežinu. Odtiaľ sa oheň preniesol na maštal a spôsobil tak nemalé škody. Podľa svedectva Žofie Brežinovej udusením uhynuli dva býčky, jedna krava a jedno teľa. Ošípané sa zachránili.

Pri ďalšom požiaru – „u Filipky“, nešťastne zahynul aj majiteľ domu Andrej Marhefka. Následne ešte treba spomenúť dva požiare hospodárskych budov v Hágoch „u Sojky“ a požiar v Reľove u „Kušmirka“, kde zhorela strecha domu. Našťastie pri všetkých týchto udalostiach (okrem dvoch veľkých požiarov v rokoch 1914 a 1959) sa požiarnikom a obetavým ľuďom podarilo nebezpečný oheň rýchlo lokalizovať a uhasiť. Nakoniec možno spomenúť, že v auguste roku 2003 vypukol požiar kalamitného dreva v lokalite Spišskej Magury, v blízkosti obce Reľov. Oheň zasiahol päť hektárov lesa a bol uhasený za pomoci

požiarnikov z Kežmarku a Slovenskej Vsi, ako aj armádneho vrtuľníka so zásobníkom o objeme 21 200 litrov.¹³

3.3. Po nežnej revolúcii

Dôležitým medzníkom najnovších dejín slovenského národa je 17. november 1989. Robotníci, roľníci, a najmä študenti a inteligencia, zorganizovali manifestačné štrajky, v ktorých požadovali zrušenie vedúcej úlohy komunistickej strany vo vtedajšej Československej socialistickej republike (ČSSR). Vznikla silná politická opozícia, zhromaždená v hnutí „Verejnost' proti násiliu“. Dňa 6. decembra 1989 organizovalo svoje prvé verejné zhromaždenie v Spišskej Starej Vsi, kde získalo ponad tisíc podpisov zamagurského ľudu. Zároveň sa aktivizoval „Klub kresťanskej demokracie“, v ktorom mali už od počiatku svoje aktívne zastúpenie aj obyvatelia súčasnej obce Reľov: Mária Pisarčíková a František Marhefka. To, čo bolo dlhé roky nemožné, a roku 1968 kruto potlačené vojskami Varšavskej zmluvy, sa v „jeseni národov“ stalo realitou.

Z niekdajšej ČSSR sa stala najprv Československá federatívna republika (ČSFR) a po mierovom rozdelení 1. januára 1993 vznikli dva samostatné štáty: Česká republika (ČR) a Slovenská republika (SR). Všetky spomínané udalosti mali bezprostredný vplyv aj na život „v podpazuší Spišskej Magury“. Už roku 1990 sa tu rozprúdil čulý občiansky život vo vytúženej slobode. Avšak život vo vytúženej slobode kládol na ľudí aj svoje náročné požiadavky. Keďže zrazu nebolo všetko určené a riadené z komunistickej centrály, väčšia ťarcha musela spočívať na obyvateľoch a predstaviteľoch miest a obcí, t.j. samosprávy. Táto zareagovala veľmi rýchlo. Už 7. augusta 1990 sa v Levoči dohodli starostovia a primátori územia Spiša o založení „Združenia miest a obcí Spišského regiónu“, do ktorého sa včlenili aj obce zo Zamaguria.

V dňoch 8. a 9. júna 1990 sa uskutočnili prvé slobodné voľby do Snemovne ľudu, Snemovne národov a Slovenskej národnej rady. V katolíckom Zamagurí najviac hlasov prirodzene získali politické zoskupenia „Verejnost' proti násiliu“ (VPN) a „Kresťansko-demokratické hnutie“ (KDH). Obyvatelia súčasnej obce Reľov sa jednoznačne priklonili ku svojim kresťanským tradíciám. Aj počas takmer dvadsaťročnej histórie života v slobodnej – demokratickej spoločnosti neustále preferovali politické strany, prikláňajúce sa ku kresťanským hodnotám.¹⁴ Ako sa situácia odvíjala v každodennom živote tejto obce nám povedia nasledujúce riadky.

Prvé roky v postkomunistickej spoločnosti: V dňoch 23. a 24. novembra 1990 sa uskutočnili prvé porevolučné komunálne voľby. Za prvého „starostu“ súčasnej obce Reľov bol zvolený Marián Marhefka, kandidát za politickú stranu KDH. V práci mu mali pomáhať novozvolení poslanci obecného zastupiteľstva: Andrej Arendarčík, František Bielač, Ján Bizub, Jozef Brežina, František Dudžák, František Marhefka, Jozef Marhefka, František Mašlonka a Michal Štefaňák, ktorý si so sebou priniesol dlhoročné cenné skúsenosti vedenia obce a organizácie prác pre spoločné dobro (za jeho pôsobenia bol vybudovaný obecný vodovod).

Z prvého porevolučného volebného obdobia možno spomenúť aktivitu KDH v Zamagurí, ktoré začalo vydávať svoj časopis pod názvom Zamagurské KDH. Jeho hlavným redaktorom a propagátorom bol Ladislav Eliáš, učiteľ spišskostaroveského gymnázia. Spomínaný časopis plnil úlohu informátora o tom, čo sa dialo v hnutí, ale prinášal aj rôzne zaujímavosti zo zamagurských obcí, taktiež z Reľova. V tom istom volebnom období mali svoje miesto aj významné celonárodné udalosti, ktoré navždy poznačili neskoršie roky. Najvýznamnejšími boli: prijatie Ústavy Slovenskej republiky – 1. septembra 1992 a následné vyhlásenie samostatnej Slovenskej republiky – 1. januára 1993. S tým súvisela aj výmena peňazí. V marci 1993 sa vtedajšie československé koruny kolkovali a od 1. októbra sa vymieňali za slovenské koruny. Staré bankovky mali byť vymenené do 31. decembra 1993, kedy strácali svoju platnosť.

Inou významnou udalosťou, ktorú s odstupom času treba považovať za nie do konca premyslenú, nezvládnutú a zároveň nespravodlivú, bola privatizácia. Tak ako sa po nástupe komunistického vedenia po druhej svetovej vojne spáchali veľké krivdy poštátnením a krádežou súkromných majetkov, tak sa po nežnej revolúcii spáchali krivdy odovzdaním spoločných majetkov do „nesprávnych rúk“. Tak, ako sa v 40. a 50. rokoch nespravodlivo odobrali majetky tým, ktorí na nich pracovali, tak sa v 90. rokoch „za korunu“ nespravodlivo odovzdali tým, ktorí na nich nepracovali. Mnohí z nových vlastníkov totiž nemali za cieľ zveľaďovať privatizáciou získaný kapitál, ale ľahko sa obohatiť, na čo sme neskôr samozrejme doplatili.

Vo vzťahu k radovým občanom treba povedať, že si v rámci privatizácie mohli zakúpiť akcie, za ktoré dostávali investičné body. Každá akcia mala stanovenú cenu. Občan vtedajšej ČSFR, ktorý mal viac ako 18 rokov, si mohol kúpiť tisíc investičných bodov za tisíc korún, ktoré boli neskôr – podľa druhu akcií – zúročené. Niektorí získali viac, iní menej – niektorí si vybrali svoje podiely hneď, iní čakali dlhšie, aby mali

viac, ale mohlo sa stať, že mali nakoniec ešte menej. Je len samozrejmé, že aj naši obyvatelia sa zapojili do realizácie projektu kupónovej privatizácie, ktorý prebiehal v dvoch vlnách.

Prechádzajúc k typicky „naším“ udalostiam treba povedať, že prvé porevolučné roky boli aj obdobím veľkého náboženského oživenia. V súvislosti s tým sa obyvatelia zamagurskej obce Matiašovce-Potok rozhodli pre stavbu vlastného kostola. Na tento projekt, okrem osobných príspevkov obyvateľov a fyzickej pomoci pri samotnej stavbe, prispela aj obec Reľov sumou 10 500 Kčs. Taktiež v reľovskom kostole mali svoje miesto výrazné zmeny: maľovanie interiéru, osadenie nových okien, náter strechy, pokrytie lavíc molitanom a montáž železných schodov pri bráne kostola. Zmenili sa aj niektoré spoločné priestory obce – vybuďoval sa park pri reľovskej zastávke, v ňom boli vysadené kvety a okolo neho osadené lavičky. Taktiež bolo urobené nové oplotenie hágovského cintorína, pri ktorom vzniklo malé parkovisko a bola osadená jedna lavička.¹⁵ Na všetkých týchto, a mnohých ďalších aktivitách, malo najvýraznejší podiel vtedajšie vedenie obce. Je až nepravdepodobné, koľko z toho sa neskôr zničilo.

Vedenie obce v samostatnej SR: Keď sme si už trochu zvykli na fungovanie a život v slobodnej spoločnosti, prišli druhé komunálne voľby, pri ktorých už bolo možné bilancovať končiacie sa prvé porevolučné volebné obdobie. V dňoch 18. a 19. novembra 1994 bol v komunálnych voľbách za nového starostu obce Reľov zvolený Jozef Mašlonka. V jeho práci mu mali pomáhať členovia obecného zastupiteľstva: František Bielák, Ondrej Kolodzej, Ján Písařík, Rudolf Marhefka, Jozef Čupka, Jozef Štefaňák, Ján Gurecka, Milan Štefaňák a Ján Soska. Už od počiatku tohto volebného obdobia sa začala diskutovať a neskôr realizovať otázka plynofikácie obce. O tomto, ako aj o ďalších projektoch výrazne vplývajúcich na život obyvateľov súčasnej obce Reľov, sa však zmienime nižšie, v osobitnej časti. Mnohé projekty sa totižto ťahali cez viaceré volebné obdobia. Preto najprv si v skratke priblížime ďalšie kadencie a vedenie obce – až do súčasnosti.

V komunálnych voľbách 18. a 19. decembra 1998 bol za nového starostu obce Reľov opäť zvolený Jozef Mašlonka. Čo je zaujímavé, nové obecné zastupiteľstvo bolo volené neskôr – 15. januára 1999 počas slávnostného zasadnutia Obecného úradu v Reľove. Patrili doň nasledovné osoby: Jozef Brežina, Dana Štefaňáková, Jozef Kolodzej ml., František Bielák ml., Daniel Rušin, Jozef Písařík, Dana Zajoncová, Ján Marhefka, Rudolf Marhefka a ako náhradník Jozef Štefaňák. Na okraj možno poznamenať, že týmito voľbami prvýkrát v histórii súčasnej obce

Reľov vstupujú na politickú pôdu aj dve ženy: Dana Štefaňáková a Dana Zajoncová.

V štvrtom porevolučnom volebnom období bol v dňoch 6. a 7. decembra 2002 na post starostu obce Reľov opäť zvolený Jozef Mašlonka. Konkurentom mu bol František Dudžák, ktorému k víťazstvu vo voľbách chýbalo len niekoľko hlasov (Jozef Mašlonka – 116 hlasov, František Dudžák – 86 hlasov). Vo vedení obce malo staronovému starostovi pomáhať obecné zastupiteľstvo v nasledovnom zložení: Dana Štefaňáková, Daniel Rušin, Jozef Pisarčík, Rudolf Marhefka a ako náhradníci Ján Marhefka a Daniel Štefaňák.

V našom putovaní prichádzame až k dnešnému dňu. Súčasným starostom obce Reľov – na základe výsledkov komunálnych volieb z 2. a 3. decembra 2006 – je František Dudžák. Vo vedení obce mu pomáhajú novozvolení členovia obecného zastupiteľstva v tomto zložení: Jozef Brežina – zástupca starostu, Jozef Čarnogurský Magdaléna Pisarčíková, Daniel Rušin a Ľubomír Tomaľa.¹⁶ Po tom, ako sme sa dozvedeli, kto a kedy bol vo vedení obce Reľov, pozrime sa teraz na niektoré významnejšie projekty, ktoré sa za ostatné obdobie stali skutočnosťou. Bude reč predovšetkým o plynofikácii a prebiehajúcej novej kanalizácii. Pritom sa letmo dotkneme aj niektorých iných spoločných aktivít, majúcich svoje miesto v najnovšej histórii opisovanej obce.

Ďalšia modernizácia (plynofikácia, nová kanalizácia...): Počas ostatných rokov sa opäť veľmi rýchlo mení „tvárnosť reľovskej zeme“. Kto by si bol niekedy pomyslel, že nebude potrebné chodiť do lesa po drevo či nosiť uhlie, ale bude stačiť otočiť kolieskom na plynovom kúrení, a bude nám teplo? Tento výdobytok modernej doby je dnes aj v našej obci „samozrejmou“, hoci v podmagurských horských podmienkach si ešte vieme predstaviť život aj bez neho. Ako sme už vyššie spomínali, myšlienka na plynofikáciu Zamaguria začala byť živá už na počiatku druhého porevolučného volebného obdobia, na začiatku starostovania Jozefa Mašlonku. Za jeho pôsobenia ako starostu obce Reľov sa myšlienka aj zrealizovala.

Na základe štúdie „**Plynofikácia Zamaguria**“ sa v jednotlivých obciach tohto územia k termínu 31. jún 1995 vypracovali zadávacie projekty a podmienky, ktoré potom postúpili na prerokovanie v investičnej komisii Slovenského plynárenského priemyslu (SPP). V septembri toho istého roku boli predložené podmienky a projekty schválené, čím sa otvorila cesta k plynofikácii Zamaguria. Uskutočnenie pôvodnej myšlienky bolo vzhľadom na obtiažnosť terénu pomerne náročné. Najprv bolo potrebné vyhľadať najvhodnejšie spojenie.

Nakoniec hlavné potrubie pre Zamagurie nadviazalo na plynovod: Slovenská Ves – Ždiar – Javorina.

Samotné pripojenie bolo v lokalite „Bachledová dolina“. Odtiaľ plynovod viedol po trase: Malá Franková – Spišské Hanušovce (odbočka pre Reľov a Jezersko) – Matiašovce – Spišská Stará Ves – Červený Kláštor (Lechnica). Začiatok montážnych prác hlavného potrubia do jednotlivých obcí bol naplánovaný na rok 1997 a ich ukončenie na rok 1999. V súvislosti s hlavným vedením bolo veľmi dôležité majetkové vysporiadanie pozemkov, ktorými mala trasa viesť a následné získanie stavebného povolenia. Spomínané aktivity sa dotýkali aj mnohých obyvateľov obce Reľov, ktorým bolo za „poškodenie“ ich pozemkov udelené finančné odškodnenie. To všetko a ešte omnoho viac bolo položené predovšetkým na pleciah vtedajších predstaviteľov zamagurských obcí.

Postup plynofikácie jednotlivých obcí (osadenie hlavného vedenia v obci, vybudovanie jednotlivých prípojok a pod.) závisel od viacerých faktorov – predovšetkým od spolupráce danej obce s SPP a dostatočného množstva finančných prostriedkov na vybudovanie miestnych rozvodov. Po obdržaní stavebného povolenia Okresného úradu – Odboru životného prostredia v Kežmarku na plynofikáciu obce 25. mája 1998 sa aj v Reľove, podobne ako v iných zamagurských obciach, začali realizovať montážne práce, ktoré trvali do konca nastávajúceho roku.

Ako prví v Zamagurí spustili plynovod v Spišských Hanušovciach. Ani obec Reľov, ktorá investovala do opisovanej stavby 3,5 milióna slovenských korún, veľmi nezaostala. Firma „Uranpress“, ktorá prevádzkala montážne práce v našej obci (až po rozvody stredného tlaku plynu), ukončila svoju prácu 19. novembra 1999 a odovzdala ju SPP v Poprade. Plyn bol do obce Reľov zavedený 24. novembra 1999. Pri tejto príležitosti sa uskutočnila malá slávnosť, počas ktorej so svojim predstavením vystúpili aj členovia tanečného klubu „Fortuna“ z Popradu. V nasledovných rokoch (2000 – 2001), a taktiež neskôr, si ľudia postupne dávali robiť plynové kúrenia, ktoré im od toho času značne uľahčili život. Pocítili to predovšetkým samostatne žijúci starší obyvatelia obce, ktorí si už nevládali narúbať dreva, či nosiť ťažké nádoby s uhlím. Mnohí si však ponechali aj pece na pevné palivo – kvôli odľahčeniu finančných nákladov ako aj pre každý prípad – „Čo ak bratia dodávateľia zatvorila kohútik?“ ☺

Plynofikácia obce bola bezpochyby prvoradým dlhodobým cieľom a úspechom vtedajšieho vedenia obce Reľov. Po jej ukončení prišla na rad druhá dôležitá úloha – **vybudovanie novej kanalizácie** a čistiarne odpadových vôd (ČOV). Aj v súvislosti s touto akciou bolo potrebné

vypracovať projektovú dokumentáciu a vyžiadať stavebné povolenie. Následne bola vedením obce podaná žiadosť o príspevok na Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky. Dňa 26. septembra 2002 dostala obec od Okresného úradu v Kežmarku – Odboru životného prostredia rozhodnutie o vydaní povolenia na uskutočnenie vodnej stavby – „Kanalizácia a čistiareň odpadových vôd“, čím sa otvorili dvere k realizácii tohto projektu.

Prvá fáza opisovaného diela prebehla v druhej polovici roka 2004. Na jej uskutočnenie potrebovala obec 8 690 tisíc slovenských korún, z čoho 95 % získala z medzinárodnej organizácie Pfhare, zvyšných 5 % musela dodať z vlastného rozpočtu. Z týchto peňazí sa vybudovali nasledovné diela: dva kontajnery ČOV – jeden v miestnej časti Reľov, druhý v miestnej časti Hágy a päť domových ČOV. Zároveň sa v dvoch úsekoch vybudovalo hlavné vedenie kanalizácie. Prvý úsek sa nachádza v miestnej časti Reľov a vedie ulicou ťahajúcou sa od kostola popri potoku „Ščerbová“. Začína pri hornom reľovskom moste a končí v ČOV – poniže domu Márie Marhefkovej. Druhý úsek sa nachádza v miestnej časti Hágy a vedie pozdĺž hlavnej cesty. Začína pri dolnej hágovskej zastávke a končí v ČOV pri hágovskom moste.

Z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov stavba istý čas stagnovala. Nové vedenie obce, uvedomujúc si potrebu realizácie tohto projektu z dôvodu udržania čistoty našich riek a životného prostredia, podalo 5. októbra 2007 vypracovanú žiadosť o nenávratnú dotáciu na Environmentálny fond Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky, za účelom dokončenia začatého diela. Výška potrebného množstva peňazí činí 8 400 tisíc slovenských korún, v čom by obec Reľov opäť mala päť percentnú účasť z vlastného rozpočtu. Z takto získaných peňazí by sa podľa slov starostu Františka Dudžáka malo dokončiť hlavné vedenie aj s prípojkami k jednotlivým domom. Ako to skutočne bude, ukáže čas.

Okrem týchto prvoradých a dlhodobých projektov sa v ostatnom čase zrealizovali v obci Reľov aj niektoré iné diela. Nemožno všetko dôkladne opísať a nie je to ani prvoradým cieľom predkladanej publikácie. Spomenieme však aspoň niečo. Roku 1997, keď bol po 13 rokoch do farnosti Reľov vymenovaný vlastný farár, bolo potrebné od základov opraviť farskú budovu. Neskôr sa opravoval aj kostol a jeho okolie. Pri všetkých týchto aktivitách nemalou mierou pomáhala vedenie obce – pred príchodom nového farára sa všetky práce uskutočňovali v réžii starostu a miestnych obyvateľov. Ďalšou významnou aktivitou bola rekonštrukcia elektrickej siete v rokoch 1996 a 1997. V rámci tohto projektu boli osadené aj dve nové trafostanice – jedna v miestnej časti

Reľov (450) a druhá v miestnej časti HÁGY (350). K pozitívnym aktivitám patrí aj zintenzívnenie kontaktov so „Združením pre rozvoj Pienin a Zamaguria“, ktoré môže napomôcť propagácii a rozvoju tohto prekrásneho kúta severného Slovenska a v ňom aj obce Reľov.¹⁷

Obyvateľstvo a vedenie obcí v 20. a 21. storočí: V závere tejto kapitoly, podobne ako aj predchádzajúcej, chceme čitateľovi krátko priblížiť, ako sa vyvíjalo obyvateľstvo a jeho vedenie od začiatku 20. storočia až do dnešného dňa. Je to opäť téma, ktorá presahuje horizont tejto podkapitoly, ale zároveň sa dokonale situuje v rámci celej tretej kapitoly, ktorú zároveň sumarizujúcim spôsobom ukončuje. Chceme sa dotknúť predovšetkým dvoch skutočností – vývoja počtu obyvateľov Reľova a HÁGOV (od 1. januára 1976 jednej spoločnej obce Reľov) a menoslovu ľudí, ktorí stáli „pri kormidle“ opisovaných dedín.

Predtým všetkým možno poznamenať, že na začiatku 20. storočia obce Reľov a HÁGY patrili do tzv. Magurského okresu, v ktorom v tom čase mali svoje miesto aj dediny na pravom brehu Dunajca, neskôr pričlenené k Poľsku. Po vzniku prvej Československej republiky 28. októbra 1918 sa naše obce ocitli v tom istom okrese, ale už pod názvom Spišská Stará Ves. Tento stav trval takmer polstoročie. V rámci územnej reorganizácie roku 1960 sa obce Reľov a HÁGY na dlhšiu dobu ocitli v pomerne veľkom okrese Poprad. To sa zmenilo v septembri 1996, kedy sa okres Poprad rozdelil a súčasná obec Reľov sa usituovala v okrese Kežmarok. Do územia novovzniknutého okresu patria tri mestá (Kežmarok, Spišská Belá a Spišská Stará Ves) a 38 obcí. Toto územnosprávne členenie trvá až dodnes.¹⁸

Zaujímavá je aj odpoveď na otázku: „Koľko nás bolo kedysi a koľko nás je dnes?“ Prehľad počtu obyvateľov obcí Reľov a HÁGY od roku 1811 do roku 2008 prehľadne ponúkame v tabuľke 1. Pri pohľade na predstavené čísla, založené predovšetkým na pravidelných sčítaniach ľudu, možno pozorovať zaujímavé fakty. Hoci nemáme presný počet obyvateľov Reľova a HÁGOV z rokov predošlých, s veľkou pravdepodobnosťou možno povedať, že najviac ľudí tu žilo práve v prvej polovici a na začiatku druhej polovice 19. storočia (roku 1839 spolu 802 obyvateľov a roku 1870 spolu 728 obyvateľov).

Zaujímavý je pokles obyvateľstva v štyridsiatych rokoch 19. storočia, pre ktorý nenachádzame bližšie vysvetlenie. Značný úbytok obyvateľstva je zaznamenaný v prvej a druhej dekáde 20. storočia, čo má bezprostredný súvis s vysťahovalectvom za prácou do Ameriky (za 20 rokov sa počet obyvateľov znížil o 129). Po prvej svetovej vojne sa počet obyvateľov postupne zvyšoval až do roku 1961, keď v Reľove a HÁGOCH

žilo spolu 652 ľudí. Potom sa opäť začalo vyst'ahovalectvo – hoci tentokrát už nie do Ameriky, ale do rôznych miest na Spiši a inde. Zvlášť výrazný úbytok obyvateľstva bol v 70. a 80. rokoch (za 20 rokov sa populačná krivka znížila o 251). Celkovo možno povedať, že za ostatné polstoročie sa počet obyvateľov znížil na polovicu.¹⁹ Ako bude ďalej, uvidíme. Veľa bude záležať od vytvorenia pracovných miest a možností uplatnenia.

Tabuľka 1. Počet obyvateľov v rokoch 1811 – 2008

Rok	Reľov	Hágy	Spolu
1811	426	232	658
1822	465	234	699
1830	446	250	696
1839	511	291	802
1852	365	243	608
1860	426	267	693
1870	438	290	728
1880	432	283	715
1890	373	250	623
1900	414	235	649
1910	371	192	563
1921	345	166	511
1930	358	161	519
1940	377	179	556
1948	408	182	590
1961	464	188	652
1970	429	205	634
1980	-	-	514
1990	-	-	383
2000	-	-	366
2008	-	-	340

Po predstavení prehľadu počtu obyvateľstva sa ešte krátko zastavíme pri predstaviteľoch obce, ktorými boli na začiatku 20. storočia „richtári“, počas komunistického režimu „predsedovia MNV“ a po nežnej revolúcii „starostovia“. Histórické dokumenty a pamäť starších ľudí nám zachovali mená nasledovných predstaviteľov obce Reľov:

- Michal Marhefka (od Mišicka);
- Andrej Bielač (od Studne);
- Andrej Pisarčík (od Pisarcika);
- Jakub Pisarčík (od Matusky);
- Ján Kovalčík (od Mikolajky) bol richtárom roku 1938;
- Jakub Rušin (od Lendacana) pred rokom 1947;
- Ján Čupka (od Kuby) 1947 – 1952;
- Ján Birka 1952 – 1957;
- Štefan Bielač 1957 – 1961;
- František Kolodzej 1961 – 1964;
- Ján Soska 1964 – 1971;
- Michal Štefaňák 1971 – 1981;
- Jozef Štefaňák 1981 – 1989;
- Marián Marhefka 1990 – 1994;
- Jozef Mašlonka 1994 – 2006;
- František Dudžák od roku 2006.

Z obce Hágy, ktorá sa 1. januára 1976 zlúčila s Reľovom, máme len niekoľko mien „richtárov“ a „predsedov MNV“, k „starostom“ už nedošlo ☺. Aj tých niekoľko mien však chceme dať na papier, aby sme ich neskôr nezabudli.

- Matej Štefaňák (od Jašicka);
- Ján Štefaňák (Katrušok);
- Andrej Štefaňák (od Konca) pred rokom 1946;
- Vojtech Kolodzej 1946 – 1954;
- Jakub Štefaňák 1954 – 1958;
- František Výrostek 1958 – 1976.²⁰

* * * * *

Nachádzame sa na konci našej prechádzky po záhrade udalostí, ktoré sa u nás za posledných sto rokov udiali a ktoré tak významne zmenili spôsob života tunajších obyvateľov. O mnohých výtobytkoch doby, ktoré my dnes považujeme za samozrejmé, nemali ani tušenia tí, ktorí v ťažkých časoch prvých desaťročí 20. storočia nasadali na loď v Hamburgu, aby sa v jej podpalubí odviezli do „novej zeme“. Veľa videli reľovské a hágovské chotáre a mohli by o tom dlho rozprávať. Keďže však nerozprávajú oni, rozprávame my „čo sme počuli a videli“. Cieľom tohto rozprávania je, aby sme pamätali a učili sa múdro žiť; cieľom tohto rozprávania je, aby sme pamätali a boli vdáční našim predkom za všetko

to, čo pre nás vybudovali a zanechali, aby sa nám lepšie žilo vo svojej otčine, aby sme nemuseli prežívať bolestné lúčenia a odchádzať „za chlebom“ do ďalekého sveta.

Použité pramene:

- ¹ E. Pavlík, *Historický obraz Spišskej Starej Vsi a Zamaguria*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 56.
- ² E. Pavlík, *Historický obraz...*, op. cit., s. 56-57; J. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore; A. Štefaňáková, svedectvo vo forme rukopisu, Privátny Archív Ondreja Štefaňáka; H. Dudžáková, svedectvo vo forme rukopisu, Privátny Archív Ondreja Štefaňáka; A. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ³ E. Pavlík, *Historický obraz...*, op. cit., s. 56-57; E. Pavlík, *Polské vplyvy a Spišská Magura*, in: *Spiš, vlastivedný zborník 2*, red. K. Král, Spišská Nová Ves 1968, s. 102, 105-109.
- ⁴ E. Pavlík, *Historický obraz...*, op. cit., s. 58; E. Pavlík, *Polské vplyvy...*, op. cit., s. 102; J. Soska, svedectvo v osobnom rozhovore; Ž. Brežinová, svedectvo v osobnom rozhovore; E. Pavlík, *Reľov*, rukopis, Privátny Archív Eduarda Pavlíka ml.
- ⁵ *Kronika obce Reľov*, Archív Obecného úradu v Reľove; *Kronika obce Hágy*, Archív Obecného úradu v Reľove; J. Soska, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ⁶ E. Pavlík, *Historický obraz...*, op. cit., s. 58-59; *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.; Ž. Brežinová, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ⁷ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.
- ⁸ E. Pavlík, *Historický obraz...*, op. cit., s. 58-59; J. Považan, *Poľnohospodárstvo v Zamagurí*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 91, 93-94; *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.; A. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore; Jo. Marhefka, svedectvo v osobnom rozhovore; A. Bednár, *Zamagurským chodníčkom*, Poprad-Matiašovce 2006, s. 46.
- ⁹ Porov.: J. Kurnava, *Rozvoj potravného a spotrebného družstevníctva v Zamagurí*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 113-116.
- ¹⁰ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.; A. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore; Jo. Marhefka, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ¹¹ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.
- ¹² *Kronika obce Hágy*, op. cit.; A. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ¹³ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; Ž. Brežinová, svedectvo v osobnom rozhovore; A. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ¹⁴ *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ¹⁵ *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ¹⁶ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Reľovský spravodaj*, roč. I., Reľov 2008.
- ¹⁷ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Reľovský spravodaj*, op. cit.; F. Dudžák, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ¹⁸ E. Pavlík, *Polské vplyvy...*, op. cit., s. 102; *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ¹⁹ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*, red. M. Kropilák, Bratislava 1977, s. 398, 484; *Kronika obce Reľov*, op. cit.; Schematizmy Spišskej diecézy z rokov 1811, 1822, 1830, 1839, 1852, 1860.
- ²⁰ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.; J. Soska, svedectvo v osobnom rozhovore; J. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore; A. Štefaňák, svedectvo v osobnom rozhovore.